

DEMOKRATIKUS ISKOLÁZÁSUNK KEZDETEI
ÉS A DEBRECENI KULTUSZMINISZTERIUM

Történelmi jelentősége volt annak, hogy 1944. december 21-én a debreceni református kollégium oratóriumában alakult meg az Ideiglenes Nemzetgyűlés. Történelmi mindenekelőtt azért, mert a felszabadító harcok eredményeként az országnak ebben a térségében aránylag korán rendeződtek a közállapotok. De történelmi jelentőségű volt ez az esemény azért is, mert Debrecen kollégiumának falai KOSSUTH LAJOS 1849-es szavait visszhangozták az európai reakciótól való elszakadásról, az ország függetlenségéről, a nemzeti haladás irányáról. KÁLLAI GYULA mondotta ezzel kapcsolatban: „Huszonöt évvel ezelőtt itt alakultak meg a fasizmus elleni harcban újjászülető magyar nép hatalmának központi szervei, az Ideiglenes Nemzetgyűlés és az Ideiglenes Nemzeti Kormány. Nem véletlen, hogy e történelmi tette a debreceni Református Kollégium oratóriumában került sor, ahol 1849-ben Kossuth Lajos bejelentette az ország elszakadását az európai reakció bástyájától, a Habsburg birodalomtól, s kinyilvánította a magyar nemzet függetlenségét. Jelképe volt ez annak, hogy a születő új magyar hatalom egyenes örököse és folytatója népünk évszázados nemzeti és forradalmi osztályküzdelmének, mindenekelőtt az 1848—49-es forradalomnak és szabadságharcnak s az 1919-es Tanácsköztársaságnak.”¹

A felszabadult országrész népképviselői az egész világ előtt kinyilvánították a Magyar Kommunista Párt reménykeltő jelszavát: „Lesz magyar újjászületés!” Ez a jelszó akkor „... nemcsak a háborús romok eltakarítására, hanem a régi társadalmi-politikai rendszer megdöntésére és egy új, demokratikus, a szocializmus irányában fejlődő ország felépítésére mozgósított minden igazi hazafit.”²

A felszabadult területek iskolaügye

Az ország délkeleti, keleti részeinek a szovjet csapatok és a szövetséges hadseregek által történt felszabadítását követően a városokban és a községekben, ha nehezen is, de fokozatosan megindul az élet. Mivel a régi polgári közigazgatás teljesen felbomlott, s az új tanügyigazgatás még nem alakult ki, a falvakban és városokban sorra alakuló *nemzeti bizottságok* veszik kezükbe az iskolai élet újjászervezésének az ügyét is. A nemzeti bizottságok, együttműködve a katonai közigazgatás szerveivel, megteszik az első lépéseket az iskolák kapuinak a megnyitásához. A társadalmi erők legkülönbözőbb rétegeinek az összefogásával

¹ Kállai Gyula: Az Ideiglenes Nemzetgyűlés és Kormány dicső elődje szocialista néphatalmunknak. Megnyitó beszéd az Ideiglenes Nemzetgyűlés megalakulásának 25. évfordulója alkalmából rendezett debreceni ünnepségen. Ld. Hajdú-Bihar Megyei Napló, 1969. dec. 21.

² Uo.

hozzáláttnak a romos iskolák helyreállításához, a tüzelőanyag beszerzéséhez, a tanulók összeírásához; esetenként pedig új tanerőket, helyettes tanítókat neveznek ki. Így történhetett meg, hogy a felszabadító harcok után, de a hivatalos tanügyigazgatás kiépülése előtt Bihar, Szatmár, Szabolcs és Hajdú megyék jelentős területein 1944 októberében és novemberében, falvakban és városokban egyaránt, fontos lépések történnek az iskolai munka újakezdéséért. Sőt egyes településeken, ahol a tárgyi és személyi feltételek legalább részben adva voltak, november második felében megkezdik a tanítást. Így például: egy hónap sem telik el a Hajdúság felszabadulása (október 31) után, s a hajdúvárosok nagy részében megkezdik az első felszabadult tanévet. A népiskolák először Hajdúszoboszlón: november 18-án, illetőleg 22-én kezdik meg működésüket. Érdekes, hogy Hajdúnánáson, a legutoljára felszabadult hajdúváros iskoláiban november 27-én már tanítanak. Debrecenben, melynek közelében a II. világháború egyik legnagyobb tankesetájának utóvédharcai folytak, november 21-én öt iskola kezdi meg a működését.

Távol áll tőlünk, hogy ezeket az iskolakezdeéseket már a demokratikus eszmélkedés jelenségeiként tüntessük fel. Ez ahisztorikus szemlélethez vezetne. De a fegyveres harcok fokozatos elvonulásával, a normális élet megkezdésével együtt jár az iskolai munka természetszerű újraindulása is. Ami azonban nagyon fontos: *nem ott, ahol abbamaradt*, nem az ellenforradalmi korszak reakciós neveléspolitikai viszonyai között. Az iskolafenntartói státusok ugyan a régiiek, hiszen az egyházi és állami, a községi és magán fenntartók jogi helyzete egyelőre megmarad. De ezek az iskolafenntartók már maguk is keresik az iskolázás új útjait. Ezt bizonyítja az ország felszabadult részeinek tankerületi főigazgatósága, mely november 18-a után teljesen újjászerveződik. Révész IMRE püspök, a felszabadulás utáni első debreceni tankerületi főigazgató, akit a nemzeti bizottság kér fel a tisztség ellátására, két nappal hivatalba lépése után „az iskolák megnyitásával kapcsolatban azon óhajának ad kifejezést, hogy az egyes iskolafajták, tekintet nélkül eddigi jellegükre, közösen működjenek. Az iskolafenntartó, valamint a tanári, illetve tanítói karok felekezeti különbség nélkül, a lehető legteljesebben együtt dolgozzanak. Az iskolákba a gyermekek felekezeti különbség nélkül jár-hassanak.”³ Ez a tankerületi főigazgatói felhívás jó alapul szolgált a széthúzó, nem egyszer ellenségeskedő iskolafenntartók együttműködéséhez, a nevelés új szellemében történő elindításához. Itt említjük meg, hogy Révész IMRE nagy érdemeket szerzett a tankerületnek mint hivatalnak az újjászervezésében is. Ekkor kerül először a tankerület tisztségviselői közé néhány olyan haladó, demokratikus gondolkodású pedagógus, akik az 1944—45. tanév munkájának szervezésében, irányításában és ellenőrzésében említésre méltó szerepet játszottak. Többek között JUHÁSZ GÉZA középiskolai előadó, későbbi tankerületi főigazgató, SZŐÖR József szakiskolai, MOLNÁR JÁNOS népiskolai előadó, SZAKÁLL József hivatalvezető és mások.⁴ Igaz, hogy a debreceni tankerületi főigazgatóság, akár az ország többi tankerülete, a feudálkapitalista Magyarország intézményeként maradt ránk, de 1944. év novemberében a debreceni főigazgatóság sem ott kezdi a munkát, ahol az előző tanév végén abbahagyta.

A debreceni tankerületi főigazgatóság újjászervezésével, valamint az ott meginduló munkával párhuzamosan e kerület távolabbi részeinek tanügyi élete is megélnéül. Különösen azután, hogy a tankerület főigazgatója november 20-án

³ Debreceni Állami Levéltár, Tankerületi Főigazgatóság iratai. 1/1944—45.

⁴ Uo.

e tanfelügyelőségeket együttműködésre szólítja fel.⁵ Ettől kezdve folyamatosan jelentkeznek a nyírségi, szabolcsi, szatmári, majd a kunsági iskolák igazgatói, tanfelügyelői. A nyíregyházi iskolák általában november 20-án kezdik meg működésüket. A város szociálpolitikai ügyosztálya akkori vezetőjének a debreceni tankerületi főigazgatóságához küldött jelentésében azonban ennél többről is beszámol: „Nyíregyházán általában mindenféle iskolában november hó 20-án megkezdjük az iskolázást. Mint Nyíregyháza megyei város szociálpolitikai ügyosztályának vezetője — az iskolai ügyek előadója is lévén — az orosz katonaság nem ismervén iskolai szervezetünket, rajtunk keresztül szervezte és indította meg nemcsak a városi, hanem az állami és egyházi iskolákat is. Bár iskolaépületeink közül több lefoglalás alatt volt és van, de azért némi összehívásokkal összes típusú iskoláink megkezdtek működésüket. Ez az együttes indulás készítette arra a nyíregyházi tanintézeteket és pedagógusokat, hogy december hó folyamán a város polgármesterének és Szabolcs vármegye főispánjának hozzájárulásával megalakítsák a Nyíregyházi Tanintézetek és Pedagógusok Kollégiumát.”⁶ A jelentés arról is beszámol, hogy a Nyíregyházi Tanintézetek és Pedagógusok Kollégiuma hármas célt tűzött ki maga elé: 1. Az iskolák együttműködésének biztosítását, a pedagógiai egység megvalósítását; 2. Az iskolán kívüli népművelés kiszélesítését; 3. A pedagógusok érdekképviselésének és ellátásának biztosítását.⁷ Sorolhatnók még a példák sokaságát arra vonatkozólag, hogy az ország felszabadult területein, a debreceni tankerületi igazgatóság körzetében az *iskolaügy miként válik fokozatosan a közgondoskodás tárgyává, még mielőtt az országos fórumok megkezdnék munkájukat.*

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés és kultuszkormányzatának debreceni intézkedései

A Magyar Kommunista Párt 1944. november 30-i programját a népi összefogásról, melyet a *Magyar Nemzeti Függetlenségi Front* szegedi konferenciáján magáévá tett, Debrecenben államilag is elfogadták. Az MNFF programja többek között kimondotta: „... Az oktatásból... ki kell küszöbölni a fasiszta metelyt, a népellenes szellemet, faji és nemzeti gyűlöletet.”⁸ A december 21-én Debrecenben összeült Ideiglenes Nemzetgyűlés, melynek 230 képviselője között 16 pedagógus volt, ünnepélyesen kijelentette, hogy kezébe veszi az ország sorsát és a nemzeti akarat kifejezőjének, a magyar szuverenitás birtokosának tekinti magát: „Az Ideiglenes Nemzetgyűlés küldöttei a nép választottai. Az országnak a német járom alól felszabadult területeiről gyűltek össze a városi és községi önkormányzatok, a demokratikus, hazafias erőket összefogó bizottságok, a szak-szervezetek, az ipartestületek, a mezőgazdasági és más társadalmi szervezetek képviselőiben. A szabadon, demokratikusan megválasztott ideiglenes nemzetgyűlésnek tehát joga és kötelessége a magyar nép összességének nevében szólni! Az ideiglenes Nemzetgyűlés megalakulásával a magyar nép végre maga dönt sorsa fölött.”⁹ E szózat elfogadása volt a nemzetgyűlés első napjának legfontosabb eseménye.

Másnap, december 22-én került sor a nemzetgyűlésben az Ideiglenes Kormány megválasztására. Ennek a kormánynak kultuszminiszteréül *gróf Teleki Géza*t

⁵ Debreceni Állami Levéltár, Tankerületi Főigazgatóság iratai. 8/1944—45.

⁶ Uo.

⁷ Uo.

⁸ A munkásosztály az újjászületésért. Bp. 1960. 21.

⁹ A debreceni Ideiglenes Nemzetgyűlés Szózata. A debreceni Ideiglenes Nemzetgyűlés Naplója. Hiteles kiadás. Bp. é. n. 9.

választották. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány *Nyilatkozata* többek között kimondotta: „A magyar szabadságharc győzelmének, függetlenségünk és államiságunk helyreállításának elengedhetetlen feltétele Magyarország demokratikus átalakítása. Ennek megfelelően az Ideiglenes Nemzeti Kormány hatályon kívül helyezi az összes népellenes törvényeket és rendeleteket . . . Kiküszöböli a közéletből, a kultúrából, a sajtóból, az iskolából a náci metelyt, a faji és nemzeti gyűlöletet.”¹⁰ Ebben a Nyilatkozatban benne foglaltatik a VKM fő feladata éppen úgy, mint a nemzetgyűlés által megválasztott többi minisztérium általános programja. Ezt a Nyilatkozatot a kormány minden tagja, a kultuszminiszter is elfogadta. Hogy mégis kezdetben ez a minisztérium tette talán a legkevesebbet a demokratikus átalakulás érdekében, annak több oka van. Ezeknek az okoknak a pusztá felsorolása is eltérítene igazi feladatunktól. Annyit azonban meg kell állapítanunk, hogy a debreceni kormányban az egyik legbonyolultabb, legnehezebb feladatot éppen a kultuszárca kapta: azt, hogy az ellenforradalmi korszak által több mint két évtizeden keresztül nacionalista, majd fasiszta szellemben igazgatott tanügyet rövid idő alatt demokratikussá alakítsa át. Még kevésbé volt lehetséges, hogy az ellenforradalmi korszak iskolái által tanított és nevelt ifjúságot rövid idő alatt teljes egészében demokratikus gondolkodásúvá formálja, formáltassa át, akkor, amikor az ország másik fele, a fővárossal együtt még a német megszállókkal vívta élet-halál harcát.

TELEKI GÉZA ugyan a fegyverszüneti bizottság köztiszteletben álló tagja volt, akit a debreceni Nemzeti Bizottság delegált az Ideiglenes Nemzetgyűlésbe, de neveléspolitikai eszményei messze voltak az igazi demokrácia iskoláztatási politikájától. Ezt bizonyítja a *Köznevelés* 1945. évi 1—2. számában „Lapunk indulásakor” címmel közzétett ismert művelődéspolitikai koncepciója.¹¹ Javára legyen mondva azonban a TELEKI-vezette kultuszminisztériumnak, hogy *debreceni működése idején, 1944. december 22-től 1945. április 9-ig, a demokratikus tanügyigazgatás és iskolai nevelés érdekében több fontos intézkedést tett.*

1. Ilyen intézkedés volt néhány haladó, demokratikus gondolkodású tanárnak és tanítónak kultuszminisztériumi munkakörbe való beállítás. Közöttük mindenekelőtt SIMON LÁSZLÓNAK, a debreceni egyesített fiúgimnázium igazgatójának államtitkárként, továbbá KARDOS LÁSZLÓNAK, SZABÓ MAGDÁNÁK és KÉRI LÁSZLÓNAK minisztériumi referensként való kinevezése. Jelentős szerepet játszottak abban, hogy a minisztérium debreceni működésének időszakában a demokratikus iskolázás érdekében pozitív lépések történtek.

2. Fontos intézkedése volt az új VKM-nek az 1944/45. *iskolai év szabályozása tárgyában* Debrecenben 1945. február 26-án kiadott rendelete, melyben a rövid tanév beosztásáról, a szünetek rendjéről, a vizsgák programjáról, a tananyag összevonásáról, továbbá az iskola korszerűsítésének két lényeges tényezőjéről intézkedik. A rendelet 5. §-a ugyanis az orosz nyelv rendkívüli tárgyként való bevezetéséről szól: „Az orosz nyelvnek rendkívüli tárgyként való tanítását már az 1944/45. iskolai évben meg kell kezdeni minden középiskolában, közép-fokú iskolában, és szakiskolában, ahol az orosz nyelvnek kezdő fokon történő tanítására alkalmas egyén rendelkezésre áll.”¹²

¹⁰ Uo. 23.

¹¹ V.ö. Rác: Béla: Az Ideiglenes Nemzeti Kormány Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumának történetéhez. Levéltári Közlemények, 1962. 43—85.

¹² A Magyar Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter 56001/1945. VKM. sz. rendelete. Debreceni Állami Levéltár. 81/1945.

3. Ügyszintén fontos a rendelet 6. §-a, mely a tanév *nevelési feladatait illeti*: „Az 1944/45. iskolai év nevelési feladata minden iskola számára a világnézeti áthangolás demokratikus szellemben. Ennek módjairól, eszközeiről, a tankönyvek felülvizsgálásáról, helyesbítéséről s új tankönyvek kibocsátásáról külön intézkedem.”¹³ Ha a világnézeti „áthangolás” megfogalmazása a rendeletben határozatlan is, az intézkedés tényszerűségében, a demokratikus szellemű nevelés hivatalos vállalásában és elrendelésében nem kételkedhetünk. Ez történeti tény, melynek jelentőségét növeli az, hogy 1919 óta magyar kultuszminiszter ilyen értelmű rendeletet nem bocsátott ki.

Az előbbi rendelet megjelenése után néhány nappal, 1945. március 1-én újabb fontos intézkedést tesz a Debrecenben székelő Ideiglenes Kormány kultuszminisztériuma.¹⁴ Ez az intézkedés az *iskolai nevelőmunka* különböző kérdéseiben ad általános, de figyelemreméltó utasításokat. Előbb azonban a rendelkezés az eddigieknél nagyobb önállóságot helyez kilátásba az igazgatók és a nevelők számára, felhívja figyelmüket az iskolázás munkájának minél teljesebb és tökéletesebb biztosítására, hogy minden tanuló folytathassa a fegyveres harcok miatt megszakított tanulmányait. Külön pontban foglalkozik az utasítás a tehetségmentő mozgalom további kiterjesztésével annak érdekében, hogy a tehetséges gyerekek anyagi nehézségeik miatt ne kerüljenek háttérbe; számukra internátusi elhelyezést és ellátást kell biztosítani. A következő pontok javarészt (összesen 16 pontból áll a rendelet) az iskolai nevelőmunka problémáinak szenteli ez az utasítás. Legfontosabbjait érdemes szemügyre venni, hiszen neveléstörténeti vonatkozásban nagyon értékes kortörténeti adalékok külön-külön is, amelyek fényt derítenek arra, hogy egy negyedszázaddal ezelőtt, amikor nyugati határainkon még dörögnek a fegyverek, az ország ideiglenes fővárosában, Debrecenben *milyen lépéseket tesz az alig néhány hónapos demokrácia kultuszminisztériuma az iskolai nevelés korszerűsítése érdekében?*

Az Utasítás 5. pontja megerősíti a néhány hónappal korábban a tanév szabályozásával kapcsolatosan hangoztatott nevelési feladatot, „a világnézeti áthangolás demokratikus szellemét” illetően. Majd a következőket írja elő: „Az ifjúságot *élő közösséggé* kell szervezni, és minden körülmények között meg kell szüntetni az eddigi „úr-szegény” elkülönülést. Az iskolai értékelés egyedüli alapja az *egyéni teljesítmény értékfoka* lehet. A *szellemileg értékes, szegény sorsú tanulók támogatása* minden iskolai közösség elsőrendű kötelessége.” Annak ellenére, hogy akkor nálunk egyáltalán nem tisztázottak még az ifjúság közösségi nevelésének értelmezésével kapcsolatos nézetek, a kultuszminisztériumnak az a felismerése, hogy a nevelés első fontos feltétele „az élő közösség”, figyelemre méltó.

Az Utasítás következő, 6. pontja a nevelőoktatás másik fontos feltételének az *ifjúságnak az iskolai munkában való aktív részvételét* tekinti. Különösen kiemeli a tanuló ifjúságnak az iskola- és internátusépületek helyreállításában, valamint az elmaradt mezőgazdasági munkálatok végzésében vállalt tevékenységét. A dokumentum szerint: „Így nevelődhetnek rá igazán a közösség szolgálatára és a testi munka megbecsülésére.” Ezzel kapcsolatosan példaként említi meg a miskolci tankerület iskoláit, ahol úgynevezett „mezőgazdasági munkarajokat” szerveztek a tanulók körében.

Az Utasítás 7. pontja *elítéli a pedagógus felsőbbiségének hivatalos koncepcióját*. A tanulóifjúság szellemi kibontakozását azzal kell elősegítenünk, hogy „min-

¹³ Uo.

¹⁴ Általános Utasítás az 1944/45. iskolai évről. 56002/1945. VKM. sz. rendelet. Debreceni Állami Levéltár. 81/1945.

den tanár mindenkor készségesen hallgassa meg az ifjúság égető problémáit, s vele együtt keresse azok legegészségesebb megoldását. A diák és tanár viszonyát, különösen a serdülés korától kezdve a megbeszélés, ne pedig a rideg utasítás jellemezze." Ez ugyan nem a tekintélyelvű nevelés tagadása, azonban határozott szakítás a tanár-diák viszony HORTHY-korszakbeli merev egyoldalúságával.

Az Utasítás 8. pontja a nevelésnek a társadalmi és politikai igényekhez való alkalmazásával foglalkozik: „Az új nevelésnek az új társadalmi és politikai világrend követelményeihez kell igazodnia. Minden nevelőnek tisztában kell lennie azzal, hogy nemzetünk életének egyik legjelentősebb átalakulásán megyünk keresztül, amely hasonlíthatatlanul maradandóbb változásokat fog hozni, mint az 1918. évi." Kijelenti továbbá az Utasításnak ez a pontja, hogy a magyar tanügy alkalmazottainak általános „önvizsgálatot" kell tartaniuk és véglegesen szakítaniuk kell azzal a társadalmi rendszerrel, amely „veszedelmes kül- és belpolitikájával", „szociális igazságtalanságaival", a „faji kérdés egyoldalú felfogásával", és „a keresztény jelző értékének lejárásával" romlásba döntötte nemzetünket.

Sokat vitatott kérdésben foglal állást az Utasítás 9. pontja. 1944 végén és 1945 elején az iskolák, a tantestületek elég tekintélyes hányada nem engedélyezte, hogy tanulói bekapcsolódjanak az ifjúsági szervezetek mozgalmába, különösen nem az egyházi iskolák. Az Utasítás — noha óvja a tanulóifjúságot a pártpolitikától, de a korabeli ifjúsági mozgalomban való részvételét szükségesnek tartja. Íme: „Meg kell tehát engednünk magasabb korosztályú (15—18 éves) tanuló ifjúságunk részvételét bizonyos pártpolitikán felül álló, de mégis politikai jellegű mozgalmakban, szervezetekben. Ilyen a Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség, mely tanuló ifjúságunknak is egészséges politikai előiskolája lehet." Igaz, hogy a VKM-nek ez az állásfoglalása „a pártpolitikán felüliség" hangoztatásával talán többet ártott, mint használt, és évekig az értelmiségi ifjúsági mozgalmak konfliktusainak egyik forrásává vált, a korábbiakhoz viszonyítva mégis a haladás irányát jelzi, a demokratikus iskolázás és nevelés irányba hat.

További sarkalatos problémája a nevelőoktatásnak, melyben az Utasítás 10. pontja állást foglal: az egységes nevelői eljárások kialakításának az igénye. „Kíváncsok, hogy a tantestületek az egyöntetű nevelői eljárás biztosítása és az előforduló kérdések megvitatása érdekében minél gyakrabban, lehetőleg hetenként tartásának megbeszéléseket, amelyeket mindig egy-egy kérdésnek a felvetése, megválaszolása vezessen be." Majd a testületek átképzésének, pedagógiai továbbképzésének megindításáról, tanfolyamok szervezéséről intézkedik; a tankerületi főigazgatóságok és a helyi nemzeti bizottságok segítségével.

Az Utasítás további pontjai is mind fontos elemei a neveltetésnek. Így például a valóságtól való elszakadás veszélyének a hangoztatása, a tankönyvek nevelési szellemében mutatkozó hiányok kiemelése stb. Ezeknek és a többi pontnak a részletes bemutatása már nem tartozik közvetlenül feladatkörünkbe. Talán így is sikerült bizonyítani, hogy az Ideiglenes Nemzeti gyűlés, valamint az általa megválasztott kultuskormányzat, debreceni székhelyén, ha nem is minden tekintetben helyesen, egyes állásfoglalásaiban pedig vitatható módon, de a korhoz mérten és a körülményekhez képest fontos intézkedéseket tett a demokratikus iskolázás kialakítása érdekében.

Új kezdeményezések az iskolákban

Amíg a Debrecenben székelő kultuskormányzat az egyes intézkedések közötti hetekben „a pedagógia berkeinek érthetetlen csendjébe" burkolódik — hogy egy

korabeli sajtókritika megállapításait idézzük —¹⁵ addig az iskolák szeleimi arculatán új vonások jelennek meg.

A már fentebb említett tankerületi főigazgatói felhívás, amelyet RÉVÉSZ IMRE az együttműködéssel kapcsolatosan intézett az iskolákhoz, egyre több iskola tevékenységére gyakorol pozitív hatást. Ilyen mindenekelőtt az *egyesített gimnáziumok* megszervezése és működése. A debreceni Egyesített Fiúgimnázium például SIMON LÁSZLÓ vezetésével január 3-án kezdte meg működését, majd ezt követően megnyitotta kapuit az Egységes Leánygimnázium és Polgári Iskola, „melyek félretéve a korábbi felekezeti gyűlölködést”, vallási hovatartozást nem tekintve vették fel tanulóikat és alkalmazták tanáraikat. Természetesen ez a kezdeményezés „nem kívánta a fennálló és történelmileg kialakult jogi, valamint oktatásügyi elrendezés elvi megváltoztatását, csupán a tényleges helyzethez alkalmazkodó gyakorlati igényt valósított meg, összhangban azzal az iskolapolitikai célkitűzéssel, mely a felszabaduló demokratikus erők eszmevilágát fejezte ki.”¹⁶ Ez Debrecenben, az egyházi nevelés tiszántúli központjában, a fejlődésnek nagyon fontos állomása volt. Jellemző, hogy ebben az időben a legkülönbözőbb egyházi intézmények tesznek kezdeményező lépéseket a demokratizálás érdekében. A Domonkos-rend például bejelenti, hogy intézetében úgynevezett „tantermes népiskolát” nyit, ahová a tanulókat felekezeti különbség nélkül veszi fel.¹⁷ Ugyancsak jellemző erre vonatkozólag a kisvárdai Orsolya-rendi Polgári Leányiskola igazgatónőjének jelentése, aki 1945. január 1-én többek között a következőket írja: „A nevelésben a korszerű elvek, az igaz, a jó és szép szolgálatában domborodnak ki, a méltányos egyenlőség szemmel tartásával.”¹⁸

Több korabeli forrás található arra vonatkozólag, hogy a *pedagógusok önálló kezdeményezéseket tesznek abban a tekintetben, hogy új oktatási, képzési struktúrákat alakítsanak ki a korabeli magyar nevelésügy korszerűsítése érdekében.* ÁDÁM ZSIGMOND tanár 1945. áprilisában például a „munkaiskolára” vonatkozólag dolgozott ki átfogó tervet a VKM részére.¹⁹ A tervvel a minisztérium érdemben akkor nem foglalkozott, annak ellenére, hogy azt a Pedagógusok Szakszervezete is támogatta. Később — amint ez nemcsak a hazai, hanem a külföldi szakemberek körében is ismertté vált — ÁDÁM ZSIGMOND Hajdúhadházán, a társadalmi összefogás eredményeként a felszabadulás utáni első, demokratikus berendezkedésű magyar gyermekvárost makarenskói ihletettséggel szervezte meg. (Ideje lenne a felszabadulás utáni magyar gyermekvédelem egyik legodaadóbb pedagógusa munkásságának a pedagógiai irodalomban méltó emléket állítani.) A munkaiskola gondolata 1945 első felében a debreceni tankerületi főigazgatósághoz tartozó iskolaközpontokban, de kisebb helyeken is felmerül. Így például a macsi (Hajdú megye) iskola vezetője a községben „általános munkaiskola” felállítását javasolja.²⁰

És hogyan reagál az iskola a debreceni kultuszminisztérium új, demokratikus intézkedéseire?

Általában helyesléssel. Legtöbb iskolában lelkesen és maradéktalanul végrehajtják a fentebb vázolt két fontos rendeletet is. Helyenként ugyan tanúsítottak

¹⁵ Néplap, 1945. január 20.

¹⁶ *Mervó Zoltánné*: A tanügyigazgatás újjászervezése Hajdú megyében és Debrecenben a felszabadulástól az iskolák államosításáig. Debrecen, 1968. Kézirat. Debreceni Állami Levéltár.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Debreceni Állami Levéltár. Tankerületi Főigazgatóság iratai. 87/1944—45.

¹⁹ *Simon Gyula*: A köznevelésügy fejlődésének néhány sajátossága. A „Nevelésügyünk húsz éve” c. kötetben. Bp. 1961. 21.

²⁰ Uo.

bizonyos ellenállást, mint például az orosz nyelvnek rendkívüli tantárgyként való bevezetése terén. Több iskolának a tankerületi főigazgatóhoz küldött jelentése azonban dokumentálja, hogy ez az intézkedés a tanulók körében pozitívabb magatartást váltott ki, mint akkor sokan, még szakmai körökben is hitték. Íme egy részlet a hajdúszoboszlói középiskola igazgatójának (BÁLINT ÁRPÁD) 1945. április 24-én írott beszámoló jelentéséből: „Tisztelettel jelentem, hogy a vezetésem alatt álló iskolában az orosz nyelvnek kezdő fokon rendkívüli tárgyként való tanítása a mai nappal kezdetét vette . . . , a felhívásra 83 fiú és 85 lány jelentkezett.”²¹ De visszajelentések vannak a nevelőoktatással és más demokratikus intézkedésekkel kapcsolatosan, amelyek azt bizonyítják, hogy az iskolákban ebben a kezdeti időszakban már megvolt a készség a köznevelés általánosabb reformjára. SIMON GYULA írja ezzel a korszakkal kapcsolatban: „A köznevelés reformja az ellenforradalmi rendszer összeomlásával mint társadalmi szükség-szerűség merül fel, melyért felülről és alulról a Magyar Kommunista Párt éles harcot indít. A reformra nem lehetett addig várni, amíg annak minden személyi-tárgyi feltétele biztosított, megfelelő tantervek, tankönyvek készülnek, hanem nyomban, a romok eltakarításával egyidőben meg kellett kezdeni a magyar ifjú-ság demokratikus szellemben való átnevelését és nevelését, az ellenforradalom erkölcsi-világnézeti maradványainak intézményes felszámolását, az iskolaszervezet demokratikus kiépítését.”²² Ennek az iskolaszervezetnek a kiépítése már a népoktatás reformjának, pontosabban az általános iskola előkészítésének az időszaka.

Mi a magunk részéről csak az Ideiglenes Nemzetgyűlés és kormánya debreceni működésének korszakáról, illetőleg e néhány hónap alatt a demokratikus iskolázás érdekében tett kezdeti lépésekről kívántunk szerény történeti adalékokat szolgáltatni.

Матъаш Байко

НАЧАЛА НАШЕГО ДЕМОКРАТИЧЕСКОГО ОБУЧЕНИЯ И МИНИСТЕРСТВО ПРОСВЕЩЕНИЯ В ДЕБРЕЦЕНЕ

Правительство демократической Венгрии образовалось 22-ого декабря 1944-ого года в Дебрецене и здесь была его резиденция до 9-ого апреля 1945. года. Статья рассматривает деятельность нового Министерства Вероисповедания и просвещения за этот период. Подробно анализирует вынесенные распоряжения и изданные указы, насколько они осуществили цели, намеченные Временным Национальным собранием: подготовку создания демократического венгерского просвещения.

Mátyás Bajkó

THE BEGINNINGS OF DEMOCRATIC SCHOOLING IN HUNGARY AND THE DEBRECEN MINISTRY OF EDUCATION

The Government of democratic Hungary was formed on December 22nd 1944, and was holding its sessions there till April 9th 1945. The paper examines the work of the new Ministry of Education in the said period. The arrangements made and the directions issued are analysed in full; the author investigates how far these dispositions realized the aim set by the Provisionary National Assembly: to take the preliminary steps in instituting a democratic Hungarian public education

²¹ Debreceni Állami Levéltár, Tankerületi Főigazgatóság iratai. 87/1944—45.

²² Simon i. m. 26.